

TÜRK ÂŞIKLIK GELENEĞİ İÇİNDE KASTAMONU'NUN YERİ VE ÖNEMİ

The Importance and Place of Kastamonu in Turkish Minstrel-Poet Tradition

Place et importance de Kastamonu dans la poésie populaire turque

Yard. Doç. Dr. Ali YAKICI*

ÖZET

Kastamonu, Kuzey Doğu Anadolu'yu İstanbul'a bağlayan yol üzerine yer aldığından dolayı güçlü bir âşıklık geleneğine sahiptir. Kastamonu âşıklık geleneği gücünü daha çok 19. yy'da göstermiştir. Bu geleneğin Kastamonu'da gelişmesinde özellikle Emrah ve Dertli'nin etkisi görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık geleneği, Kastamonu, Emrah, Dertli.

RÉSUMÉ

Comme Kastamonu est situé sur la route reliant Nord-Ouest d'Anatolien à Istanbul cette a une forte tradition d'achik. C'est plutôt au 19e siècle que la tradition d'achik de Kastamonu montre sa puissance. On voit surtout l'influence de Dertli et d'Emrah sur le développement de cette tradition à Kastamonu.

Mots-clés: la tradition d'achik, Kastamonu, Emrah, Dertli.

Ozanlar ya da Türkiye Türkçesi sahasındaki yaygın söylenişle "âşık"lar, Türk kültürünün doğuş yeri olarak kabul edilen Uzak ve Orta Asya'dan Avrupa içlerine kadar uzanan coğrafyada yer alan kültürel zincirin çelik halkalarını oluşturmaktadır.

Bu güçlü halka, Türk edebiyatının doğuşuyla birlikte varlığını göstermiş, Türklerin yaşadığı değişik coğrafyalarda, özellikle İslâmiyet'in Türkler tarafından kabulünden önceki dönemlerde ozan, baksı(bakşı-bahşı), şaman, oyun, kam, tadıbey, bo(bugu) vb. (Köprülü, 1986: 57) adlarla ozanlık sistemi içindeki yerini almış, başta destanlar olmak üzere birçok türde manzum eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kopuz vb. çal-

gıları eşliğinde musıkî-şiiir icra eden bu sanatçılar, Türklerin İslâmiyet'i kabullerinden sonra da geleneklerini güçlü bir biçimde devam ettirmişler, âşık, kul, abdal, akın vb. adlarla, saz vb. musıkî âletlerini de kullanarak şiiirlerini icraya devam etmişlerdir. Bu icra, 13. yüzyıldan itibaren, özellikle 16. yüzyıl başlarında Türkiye sahasında güçlü bir edebiyatın doğmasına vesile olmuş, Âşık Edebiyatı olarak adlandırılan bu edebiyat şubesi, yüzyıllar içinde yetiştirdiği güçlü temsilcileri ve bu temsilcilerin ortaya koyduğu büyük bir bölümü yazıya bile aktarılmamış binlerce eserle müstakil olarak Türk edebiyatı içindeki yerini almıştır.(Köprülü, 1962: 7-49) Ayrıca sanatçıları ve dinleyici-okuyucu çevresiyle bir-

* Gazi Üniv. Türk Dili Bölüm Başkanı.

likte kültürel ortamını oluşturmuş, bu kültürel ortamda yeşerip büyüyen köklü bir âşıklık geleneğinin de doğmasını ve varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Türklerde musikî-şiirin oluşumuyla birlikte ortaya çıktığı kabul edilen, öncesi tespit edilemeyecek kadar eski devirlere uzanan bir tarihi süreçte ürünler veren bu gelenek üzerinde gerekli araştırma yapılamamıştır. *“Türkiye’de âşık edebiyatı araştırmalarının yaklaşık seksen-doksan yıllık ömrü vardır ve ancak bunun son elli-altmış yılı halkbilim kuram ve yöntemlerine göre yapılan çalışmaları içine almaktadır Bu kısa bilimsel tarihçe içinde gerek yazılı, gerekse sözlü kaynaklardan tespit edilenlerin yanında gün yüzü görmeyen bilgi ve belgelerin bulunduğuna işaret etmek gerekmektedir.”*(Oğuz,2001: 75)

Tarih içinde özellikle Azerbaycan ve Türkiye sahasında etkili olan ve Türkiye’de hâlâ etkisini sürdüren bu gelenek, yetiştirdiği temsilcilerin icradaki gücünden, halk, aydın ve yönetici çevreler tarafından kabulüne kadar, değişik sebeplerden dolayı, içinde buldukları yüzyıl ve coğrafyanın genel durumuna göre şekillenmişlerdir.

Karacaoğlan, Köroğlu, Öksüz Dede, Kul Mehmet, Hayâli gibi güçlü sanatçıların yer aldığı 16. yüzyılda özellikle ordu şairlerinin etkili olduğu gelenek, Divan şiirinin tesirinden uzak, genellikle sekizli ve on birli hece ölçüsüyle destan, koşma, türkü vb. türlerde eserler verirken, başta Fuzûli olmak üzere Divan şiirinin etkisinde kalan Âşık Ömer, Gevherî vb. 17. yüzyıl sanatçıları, aruzlu türlerde de eserler verebilmişlerdir.

Türkiye sahası âşık edebiyatının en güçlü dönemi, temsilci sayısındaki artış ve diğer bakımlardan 19. yüzyıl olarak görülmektedir. Hece ve aruzla değişik

türlerde kıymetli eserler veren çok sayıda gelenek temsilcisi âşık, bu dönemde, hem halk, hem devlet, hem de aydınlardan maddî ve manevî destek görmüştür. Bu dönemde Osmanlı hükümeti, Batılılaşmanın temel prensipleri kabul ettiği yenileşme hareketlerini başlatmış, bunları insanına anlatabilmek için de etkili iletişim gücü olarak gördüğü sanatçıları yararlanmayı düşünmüştür. Bu sanatçıların başında ise, meslekleri gereği diyar diyar dolaşan, bir köy, kasaba, şehir ya da bölgeden aldığı bir başka köy, kasaba, şehir ya da coğrafyaya taşıyan âşıklar gelmiştir. Bu sebeptir ki, 19. yüzyılda, Türkiye genelinde âşık mektepleri olarak bilinen kahvehaneler (âşık, semâi, meydan kahveleri vb.) çoğalmış, özellikle İstanbul’da kahve sayısı 20’nin üzerine çıkmıştır. Devlet, her kahvenin başına, liyakat sahibi âşıklardan bir reis seçilmesi ve seçilen bu kahve reislerinin de kendilerini sarayda temsil edecek kethudâ(âşıklar kethudâsı)yı seçmesini sağlayan düzenlemeler yaparak âşıkları teşkilatlandırmış, onlara meslekteki bilgi, icra yeteneği ve sanatsal güçlerine göre, buldukları dönem için iyi denilebilecek oranda maaş bağlamıştır. Ayrıca 19. yüzyıl aydını da Türkiye’de Romantizm’in doğal ürünleri olarak gördükleri halk şiirinin gerçek sanatçıları âşıkları desteklemiş, ya da destekler görünmüşlerdir. Zaten halkın gönül dünyasındaki tahtlarından hiçbir zaman inmeyen âşıklar, devlet ve aydınlardan da önemli ölçüde destek görünce, 19. yüzyılda, Türk kültür ve edebiyatı ile iletişim hayatının en önemli unsurları durumuna gelmişlerdir. Bu destek ve ilgi, İstanbul başta olmak üzere Konya, Erzurum, Sivas, Kars, Adana, Kayseri, Çorum, Tokat, Çankırı vb. kültür merkezlerinde geleneğin etkili bir biçimde

yaşamısını sağlamıştır. Bundan nasibi alan kültür merkezlerinden biri de Kastamonu olmuştur.

Kastamonu, İstanbul gibi bir kültür başkentine geçişte kültürel bir köprü ve konaklama merkezi durumundadır. Özellikle, Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu'dan İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan âşıklar, Kastamonu'da konaklamış, burada âşık toplantılarına katılmış, yaşadığı kültürel ortamdan getirdiği usta malî şiirlerle, ya da katıldığı yarışmalarda ortaya koyduğu güzelleme, taşlama, atışma ve muammalarla geleneğe renk katmıştır. Hatta bazı usta âşıklar, Kastamonu'ya yerleşerek bu çevrede geleneğe yeni temsilciler kazandırılmasını sağlamış, kendine bağlı bir âşıklar kolu oluşturmuş, okul olma hüviyeti kazanmıştır. Bu usta âşık Erzurumlu Emrah'tan başkası değildir. (Sakaoğlu, 1986:31-34)

Köprülü'ye göre Emrah, 19. yüzyılın en büyük saz şairidir: "*Âşık tarzının hususiyetlerini, usullerini çok iyi bilen, hece veznini üstâdâne bir şekilde kullanan Emrah, eserlerinin bu tenevvüü sayesinde ki, muhtelif zevklere hitap etmiş ve yaşadığı devrin âdetâ en büyük saz şairi sayılmaya hak kazanmıştır.*" (Köprülü, 1962: 718)

Bu büyük şairin 1837 yılında Kastamonu'ya geldiği, burada uzun bir süre kaldığı, burada evlendiği, Açık Söz gazetesinde yayımlanan ve halk anlatmalarını esas alan bir makaleden hareketle belirtilmektedir. Hatta Ahmet Talat Bey, bu evliliğin, büyük şairin Kastamonu'da bulunduğu yıllarda Ilgaz kaza merkezi Koçhisar'a yerleşmiş bulunan eşraftan Mehmet Bey'in kızı Âdile Hanım'la gerçekleştirildiğini yazmaktadır.(Karadağ, 1992: 17) Ayrıca, Emrah'ın Şeyh Şaban-ı Velî hakkındaki methiyesiyle Ahmet

Talat'ın, Emrah'ın Kastamonulu şairlerden Feride Hanım'la müşâherelerine yer vermesi bu görüşü güçlendirmektedir.(Köprülü, 1962:709- 710)

Geleneğin doğudan batıya uzanan Türkiye coğrafyasında önemli bir taşıyıcısı olarak görülen Emrah'ta "*divan tarzında aruz veznîyle yazdığı veya söylediği şiirlerinde Fuzûli, Hatâi, Bâki, Nedim ve Vâsıfın, diğer halk şiiri tarzında yazdığı veya söylediği şiirlerinde ise Gevherî, Karacaoğlan ve Âşık Ömer'in tesiri görülürken,* (Emrah), *onlardan aldığı şiir zevkini kendinden sonraki şâir ve âşıklara aktarmış, tesiri altında kaldığı âşık ve şairlerin şiirlerindeki mânaları kendi şiirleriyle birleştirerek onları Tokatlı Nuri, Beşiktaşlı Gedâi, Deliktaşlı Ruhsati, Minhacı, Merzifonlu Eyüp Sabri'ye vermiş, onların şiirlerinde yaşar olmuş, bunların vasıtasıyla da günümüz âşık ve şairlerine kadar ulaşarak bu etkisini korumuştur.*" (Çetin, 1986: 11) Bu durum Kastamonulu âşıklar için de geçerli olmuş, Emrah tesiri, Kastamonulu âşıklar ve Kastamonu âşıklık geleneği üzerinde kendini göstermiştir. Emrah tesiri görülen Kastamonulu âşıkların başında Kemâlî gelmektedir.(Abdulkadiroğlu, 1997: 26-30). Âşık Kemâlî, usta-çırak geleneği içinde yetişmiş ve ustasının da Emrah olduğu belirtilen bir sanatçıdır. Zaten, asıl adı Mustafa olan âşığa "Kemâlî" mahlasını ustası Emrah vermiştir.(Yaman, 1935: 9) Kemâlî, başta oğlu Âşık Hasan(Tan, 1985: 104) olmak üzere, ilk ustası Sinoplu Yesarî Baba kabul edilmekle birlikte Âşık Fevzî (Yücel, 1993: 81)nin yetişmesinde etkili olmuştur. Âşık Hasan'ın da Kastamonu'nun 20. yüzyılda yetiştirdiği ünlü şair İhsan Ozanoğlu'nun yetişmesine katkıda bulunduğu dikkate alınırsa, Emrah kolunun dört kuşağı birbirine bağladığı açık-

ça görülecek ve karşımıza usta-çırak geleneği içinde Emrah-Âşık Kemâlî-Âşık Hasan-İhsan Ozanoğlu biçiminde sıralanan bir gelenek silsilesi çıkacaktır. Ozanoğlu'nun âşıklık sanatında güçlü olmasının sebeplerinden olarak dede ve babasının da birer şair olmaları gösterilebilir.(Yücel, 1993:88-93)

Kastamonu'nun 20. yüzyılda yetiştirdiği diğer ünlü şair Yorgansız Hakkı Çavuş'un (Eski, 1975: 9-13), bir başka kol olan Âşık Dertli-Âşık Figânî kolunda yer aldığı, gelenek içinde Dertli-Figânî-Nâilî-Yorgansız Hakkı silsilesi oluştuğu söylenebilir. Bu bağ ise Figânî'den dolayı Âşık Yorgansız'ın Dertli okuluna bağlı bir âşık olduğunu ortaya koymaktadır.(Eski, 1975: 18)

19. yüzyılda, Emrah'ın yetiştirdiği diğer bir Kastamonulu âşık; Meydânî'dir. Emrah gibi bir ustanın yanında yetişmiş olmaları Meydânî ile Kemâlî'nin saz-söz meclislerinde birlikte çalıp söylemelerini, birlikte fasıllar tertip etmelerini sağlamıştır.(Tan, 1985 :96) Meydânî ayrıca, Dertli'yle de bir arada bulunmuş, İstanbul'da, Tavuk Pazarı'ndaki kahvede, Dertli'nin yönettiği âşıklar meclisine katılmıştır.(Ozanoğlu, 1960: 8)

19. ve 20. yüzyılda Kastamonu'nun yetiştirdiği, ya da değişik nedenlerle Kastamonu âşıklık geleneği içinde yer almış diğer âşıklardan bazıları şunlardır: Ahmet, Ahmet Keskin, Akkaftan, Bezlî, Bezmî, Celâlî, Çeşmî, Emmî, Fenâî, Kadrî, Kör Hasan, Lütfî, Mefharî, Meftûnî, Mehmet Nabî, Mestî, Micmerî, Mümin Meydânî, Rahmî, Sabrî, Zahmî, Zeynep Hatun, Zikrî vd.(Yücel, 1993:54-143)

Emrah ve Dertli gibi, Türk âşıklık geleneği içinde okul kabul edilen ustaların oluşturduğu kültürel ortamda yeti-

şen birçok gelenek temsilcisi âşığın yetişmiş olması, Kastamonu'yu âşıklık geleneği bakımından da farklı kılmış, kendine özgü icra töresi ve fasıl düzeni yaratarak müstakilleşen 4 önemli merkezden (İstanbul, Kastamonu, Konya ve Doğu Anadolu) biri durumuna getirmiştir.

Kastamonu âşık fasıllarının dört bölümden meydana geldiği görülmektedir. (Günay, 1992: 37-38) Birinci bölüm "hayır dua" ile başlamakta, "taksim"den sonra "gazel, münacaat ve naat"la devam etmektedir. "Peşrev"i oluşturan ikinci bölümde; "divan, semâî, kalenderî, müstezat, methiye ve satranç"a yer verilmektedir.Üçüncü bölümü âşık tarzı ve anonim tarzdaki deyişler oluşturmaktadır. Bunların arasında koşma, bozlak, semâî, mâni, destan, tekerleme, tekellüm, atışma, taşlama vb. yer almaktadır. Son bölümü yine "dua" oluşturmakta, fasıl; fasıl sonu duası ile bitirilmektedir.(Günay, 1992: 37-38)

Kastamonu'da yapılan âşık fasıllarında dinî deyişlerin yanı sıra başlangıç ve bitişte din ulularına ve tarikat pirlerine duaların da yer aldığı görülmektedir. Tekke şiiirinin geliştiği önemli merkezlerden biri olan Kastamonu'da âşıklık geleneği klasik kültür ve musikî unsurları yanında tarikat edebiyatı unsurlarıyla da sentez oluşturmuştur. Âşık fasılları, yerine göre, bütünüyle usta malı deyişlerle yapılabilmektedir. İmtihan mahiyetinde olanlarda konu ve ayaklar fasıl idare eden kâhya ve hakem heyeti tarafından verildiği gibi, âşıklardan biri tarafından da verilebilmektedir. Üstünlük iddiasıyla yapılan karşılaşmalarda, bir bölümde başarısız olmak yarışmayı kaybettirmez. İki âşık-tan da fasılın sonuna kadar yarışmayı sürdürmeleri beklenir ve fasılın tamamı değerlendirilerek kazanan âşık belirle-

nir. Âşıklar berabere kaldıkları taktirde askı asarlar, muammayı çözen kazanır. (Günay, 1992:38)

Âşıklık geleneğinin 16. yüzyıldan itibaren gösterdiği gelişmeye paralel olarak Kastamonu'da da bir gelişme göstermiş olacağı kanısındayız. Fakat, Kastamonu'nun eski bir sancak olması, Candaroğulları'nın başkenti olması, Candaroğlu İsmail Bey'in Kastamonu ve çevresinde sanat faaliyetlerini desteklemesi, Kastamonu'yu şair ve bilginlerin uğrak yeri durumuna getirmiş olmasına (Yücel, 1993: 47) rağmen Kastamonu âşıklık geleneğiyle ilgili olarak 19. yüzyıl öncesine dair fazla bilgi edinilememesi düşündürücüdür. Ayrıca Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'ndeki cönk ve mecmuaların da bu konuda yetersiz olduğu belirtilmektedir. (Yücel, 1993:48) Bu durum, araştırmacılar bakımından Kastamonu'da âşıklık geleneğinin gelişiminin takibini güçleştirmektedir. (Ozanoğlu, 1940: 8) Her ne kadar 17. yüzyıl âşığı Kul Oğlu'nun Kastamonu'ya yakın bir çevreden olduğu biliniyorsa (Köprülü, 1962:122) da, elde yeterli belgenin bulunmaması, adı geçen âşığın Kastamonu âşıklık geleneği içinde yetişmiş olabileceği görüşünü engellemektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında diyebiliriz ki; Kastamonu'da, 19. yüzyılın yetiştirmiş olduğu usta âşıklardan Erzurumlu Emrah ve Âşık Dertli'nin tesirinde güçlü bir gelenek oluşmuş, bu gelenek 19. yüzyılda yetiştirdiği usta âşıklara ilave olarak 20. yüzyılda da Emrah kolunu temsilen Ozanoğlu, Dertli kolunu temsilen de Yorgansız gibi usta âşıkların yetişmesine vesile olmuştur. Bu alanda yapılacak çalışmalar sonucunda âşıklara ait elde bulunan bütün cönk ve mecmualar gün ışığına çıkarıldığında, hem, Kastamonu başta olmak üzere İstanbul,

Konya, Erzurum, Kayseri, Sivas, Kars, Adana vd. kültür merkezlerinde oluşan gelenek gerçek biçimde ortaya konacak, hem de derli toplu, bütüne yakın bir âşık edebiyatı külliyyatı, Türk kültür ve edebiyatına kazandırılmış olacaktır.

KAYNAKLAR

- ABDULKADİROĞLU(Abdulkerim), 1997, "Kemâli Baba ve Sofuzâde'nin Onun Bir Mısra'ını Terbi'i", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazıları*, Ankara, Akademi Kitabevi.
- ÇETİN(İsmet), 1986, "Hayatta Olmayan Âşıkların Günümüzde Yayılma Alanları ve Erzurumlu Emrah", *Erciyes(Aylık Fikir ve Sanat Dergisi)*, Haziran 1986.
- ESKİ(Mustafa), 1975, *Kastamonulu Halk Şairi Âşık Yorgansız-Hakkı Bayraktar*, Ankara.
- GÜNAY(Umay), 1992, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- KARADAĞ(Metin), 1992, *Karşılaştırmalı-Transkripsiyonlu Erzurumlu Emrah Divanı*, Bahkesir, Uludağ Üniversitesi-Necati Bey Eğitim Fakültesi Yayınları.
- KÖPRÜLÜ(M.Fuad), 1962, "Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü", *Türk Saz Şairleri*, Ankara, Milli Kültür Yayınları.
- KÖPRÜLÜ(Fuad), 1986, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OĞUZ(M.Öcal), 2001, *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- OZANOĞLU(Ihsan), 1940, *Âşık Edebiyatı*, Kastamonu.
- OZANOĞLU(Ihsan), 1960, *Kastamonu'nun Yetiştirdiği Meşhur Adamlar: Meydânı*, Kastamonu, Doğru Söz Matbaası.
- SAKAOĞLU(Saim), 1986, "Emrah'ın Türk Saz Şiiri İçindeki Yeri ve Yetiştirdiği Ustalar", *Erciyes*, 9, 101(Mayıs 1986)
- TAN(Nail), 1985, "Kastamonu Halk Şairleri", *II. Uluslar arası Türk Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Eskişehir.
- YAMAN(T.Mümtaz), 1935, *Kastamonulu Âşık Kemâli Hayatı ve Eserleri*, Kastamonu, Vilayet Matbaası.
- YÜCEL(Neslihan), 1993, *Kastamonu'da Âşıklık Geleneği ve Kastamonu'da Yetişen Âşıklar*, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.